

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ УКЛАДЕННЯ ШЛЮБНОГО ДОГОВОРУ

SOME PROBLEMS OF MARRIAGE CONTRACT

Бєлов Д.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та
порівняльного правознавства юридичного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Палешник Л.І.,

*юридичний факультет
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Стаття присвячена розгляду питань, що стосуються деяких проблем договірної регуляції шлюбних відносин в Україні.

Ключові слова: шлюбний договір, договірне регулювання шлюбних відносин, сімейні правовідносини, подружжя.

Статья посвящена рассмотрению вопросов относительно некоторых проблем договорного регулирования брачных отношений в Украине.

Ключевые слова: брачный договор, договорное регулирование брачных отношений, семейные правоотношения, супруги.

The article is devoted to consideration of issues relating to some of the legal regulation problems of marital relations in Ukraine.

Key words: marriage contract, contractual regulation of marital relations, family relationships, conjoints.

Актуальність теми. Шлюбний договір є одним із найбільш давніх правових інститутів. Він був відомий ще за часів римського права, а у XVII ст. укладався у Франції та Англії й достатньо ефективно захищав права заміжньої жінки та її кровних родичів на сімейне майно. Відновлення інституту шлюбного договору спочатку в Кодексі про шлюб та сім'ю УРСР, а потім і в Сімейному кодексі України (далі – СК України) є однією з найбільш важливих новел вітчизняного законодавства.

Однак саме через те, що вітчизняний інститут шлюбного договору порівняно молодий, і через критичне ставлення до нього населення, що зумовлене традиціями радянського періоду, а також недостатністю в населення правових знань про його значення, він так і не набув особливої популярності в нашій державі. Якщо в Європі та США шлюбні договори укладаються парами під час вступу в шлюб у більше ніж 70%, то в Україні такий показник не перебільшує 3–5%. При цьому в більшості випадків такі договори укладають особи, які вступають у шлюбні відносини повторно чи в достатньо пізньому віці, маючи у власності на момент вступу в шлюб досить значне майно, переважно нерухомість, а також майно, що задіяне у сфері підприємства.

Через це вітчизняними судами розглядається й менше справ, пов'язаних зі шлюбними договорами. Так, з початку 2015 р. ними було розглянуто тільки три справи¹, що стосуються визнання шлюбного до-

говору недійсним, і винесено близько 15 ухвал з цього приводу.

Укладенням шлюбного договору подружжя намагається застрахуватись від майнових втрат у разі розлучення, а в більшості випадків просто хочуть обійтись без судового розгляду в майбутньому. Хоча практика укладення шлюбних договорів у нас і не користується популярністю, однак кожен рік спостерігається поступове зростання кількості таких договорів, що спричинює збільшення судових спорів, пов'язаних із застосуванням умов шлюбного договору як під час шлюбу, так і під час його припинення. Здебільшого це пояснюється недосконалістю чинного законодавства, передусім його неповнотою й деякою невідповідністю норм цивільного та сімейного права, що ускладнює практичне застосування інституту шлюбного договору, що й зумовлює актуальність статті. Тому в ній ми розглянемо найбільш дискусійні питання шлюбного договору, які виникають між науковцями в юридичній літературі.

Виклад основного матеріалу. Теоретичні проблеми шлюбного договору розглядалися у дисертаційних дослідженнях Є. Ульяненко «Шлюбний договір у сімейному праві України» (2003 р.); Я. Новохацької «Правове регулювання майнових відносин подружжя (порівняльно-правовий аспект)» (2006 р.); В. Антошкіної «Договірне регулювання відносин подружжя» (2006 р.); А. Болховітіної «Припинення шлюбу за законодавством України» (2009 р.); Л. Ли-

¹ Див. рішення апеляційного суду Київської області від 19 лютого 2015 року № 359/11203/13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42868024>; рішення апеляційного суду Дніпропетровської області від 23 лютого 2015 року № 201/312/13-ц [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42892021>; рішення апеляційного суду Одеської області від 26 березня 2015 року № 22-ц/785/2513/15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/43302536>.

пець «Врегулювання шлюбних та подібних відносин законом та договором (2009 р.); Г. Гаро «Шлюбний договір як інститут сімейного права України» (2012 р.) і в деяких інших статтях.

Першою проблемою, яка виникає серед науковців, є відсутність єдиної думки щодо термінології. Якщо точніше, то між ними існує спір про те, як правильно називати зазначений право чин – «шлюбний договір» чи «шлюбний контракт», незважаючи на те, що в українській літературній мові вказані терміни є синонімами. Одні науковці вважають, що більш правильним буде використання терміна «шлюбний договір», оскільки, відповідно до усталеної практики, термін «контракт» може застосовуватися тільки в галузі трудового або господарського права. Тому в сімейному праві використання такого терміна є неприпустимим [1, с. 7]. Інші переконані, що термін «шлюбний контракт» більш доцільно використовувати, адже це дасть змогу відмежувати такий вид угоди від інших договорів, які можуть укладатися між подружжям. Крім того, за суб'єктним складом можна буде відрізнити цей договір від інших, які можуть укладатися членами сім'ї й отримати назву «сімейні договори», хоч їх зміст і не регламентується СК України [2, с. 57].

На нашу думку, варто погодитись із думкою тих науковців, які вважають за доцільне використовувати термін «шлюбний договір», оскільки саме такий термін закріплено в сімейному законодавстві.

Наступною проблемою в юридичній літературі є питання, що стосується правової природи шлюбного договору. Передусім це питання про те, до яких правочинів він належить: цивільно-правових чи сімейно-правових. Не викликає сумнівів, що такий договір повинен відповідати тим вимогам, які Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) висуваються до цивільно-правових правочинів. Разом із тим шлюбний договір наділений певними специфічними ознаками, які відрізняють його від інших цивільно-правових правочинів. Такі ознаки закріплені в СК України й стосуються його особливого суб'єктного складу, моменту укладення, предмета і змісту.

З цього приводу Ю. Червоний зазначає, що шлюбний договір є сімейно-правовим договором, оскільки його суб'єктами є лише подружжя [3, с. 75]. На думку М. Брагінського, застосування цивільного законодавства в сімейних відносинах здійснюється за принципом субсидіарності, який передусім стосується шлюбних договорів, тому їх потрібно вважати різновидом цивільно-правових договорів [4, с. 17].

Однак Н. Сляднева зазначає, що шлюбний договір є цивільно-сімейною угодою, якій притаманні ознаки міжгалузевого договору. На її думку, саме суб'єктний склад є тією ознакою, яка дає змогу зарахувати шлюбний договір водночас як до цивільного, так і до сімейного права [5, с. 11]. Проте з такою позицією не погоджується професор В. Гопанчук, який наголошує, що існує чимало договірних конструкцій зі специфічним суб'єктним складом, тому виокремлення з таких міркувань шлюбних договорів зі сфери цивільного права є штучним [6, с. 152]. Ми

також вважаємо, що саме посилення на один тільки суб'єктний склад шлюбного договору не може заперечувати його інших ознак, які притаманні цивільно-правовим правочинам. Тут варто тільки згадати, що в цивільному праві існує чимало договорів з особливим суб'єктним складом, що не виокремлює їх від цивільно-правових договорів, тому шлюбний договір потрібно зарахувати до сфери сімейного права.

Ще однією проблемою є відсутність легального визначення шлюбного договору у вітчизняному законодавстві, що зумовлює появу деяких труднощів у його правовому розумінні й із цього приводу породжує певні суперечки серед науковців. На думку І. Жилінкової, «шлюбний договір може розглядатися як згода осіб, які беруть шлюб або перебувають у шлюбі, якою встановлюються майнові права і обов'язки подружжя в шлюбі та у разі його розірвання» [7, с. 123]. О. Ульяненко під шлюбним договором розуміє «угоду (правочин) фізичних осіб різної статі, які подали заяву про реєстрацію шлюбу, чи угоду подружжя, що визначає майнові права та обов'язки подружжя в період шлюбу, зокрема, порядок поділу майна на спільне і роздільне, порядок його використання, відчуження, розподіл доходів і витрат, а також їх майнові права та обов'язки як батьків у шлюбі і (чи) у випадку його розірвання» [8, с. 85].

Ми вважаємо, що найбільш доцільно дати визначення шлюбного договору на основі його головних ознак, які відрізняють цей вид договору від інших схожих правочинів. Ознаками шлюбного договору є таке: 1) це завжди правочин, спрямований на зміну відносин між подружжям; 2) у нього наявний спеціальний суб'єктний склад; 3) він завжди укладається в письмовій формі й підлягає нотаріальному посвідченню; 4) ним регулюються тільки майнові відносини між подружжям [9, с. 94–95].

Ми погоджуємось із думкою Л. Дорошенка та А. Бистрої, які на основі наведених вище ознак розуміють під шлюбним договором «правочин, сторонами якого є особи, що подали заяву до органів РАЦС про реєстрацію шлюбу чи подружжя, і в якому закріплюються їх майнові права та обов'язки на час шлюбу та (або) на випадок його припинення» [9, с. 95].

Дискусійним у юридичній літературі залишається питання, що стосується можливості укладення шлюбного договору через представника. З цього приводу І. Жилінкова зазначає, що шлюбний договір не може бути укладений ані за участю законного представника, ані за довіреністю [10, с. 86]. Можливість укладення шлюбного договору опікуном недієздатного чоловіка чи дружини, недієздатність яких була встановлена під час перебування у шлюбі, або особою, дієздатність якої була обмежена, зі згоди піклувальника, а також емансипованою особою до реєстрації шлюбу заперечується також Б. Гонгало й П. Крашенінніковим [11, с. 126]. Натомість А. Слепакова вважає правомірним застосування законного, а також і договірною представництва, якщо в довіреності будуть визначені всі умови майбутнього договору [12, с. 284].

Ми вважаємо, що Україні потрібно перейняти досвід інших країн (Франції, Бельгії, Німеччини),

де укладення шлюбного договору через законного представника чи представника за довіреністю є звичайною практикою. Адже це набагато полегшило б його укладання в тих випадках, коли, наприклад, один із подружжя не може це зробити через тривале відраження, чи перебуває на лікуванні в іншій місцевості, чи через якісь інші причини.

Певні суперечки між науковцями викликає питання, що стосується можливості передбачення у шлюбному договорі немайнових прав та обов'язків подружжя, адже законодавець у СК України дозволив їм регулювати тільки майнові відносини між собою. Така норма була включена до нього через специфіку немайнових відносин, які в більшості випадків не піддаються правовому регулюванню, тому їх включення до змісту шлюбного договору здавалось зайвим, адже шлюбним договором, наприклад, не можна зобов'язати подружжя любити й поважати один одного чи не зловживати азартними іграми тощо.

Однак майнові відносини подружжя в деяких випадках можуть ставитися в залежність від настання або ненастання умов немайнового характеру. Через це деякі науковці вважають, що за певних умов до складу шлюбного договору можна включити як майнові, так і немайнові права та обов'язки подружжя. Так, Ю. Червоний не раз писав, що включення таких прав і обов'язків до змісту шлюбного договору можливо, але тільки за умови закріплення в цьому договорі санкцій за їх невиконання [13, с. 303]. Наприклад, у такому договорі можна передбачити право одного з подружжя на компенсацію моральної шкоди в разі негідної поведінки іншого з подружжя.

Деякі автори, у свою чергу, указують на те, що повне законодавче визнання, а також цивільно-їм сімейно-правове регулювання особистих немайнових прав свідчать не тільки про можливість, а й про необхідність регулювання таких прав у договірному порядку. Більше того, якщо раніше говорили про можливість закріплення таких прав у договорі тільки за умови встановлення санкцій за їх невиконання, то на сьогодні такі санкції можуть застосовуватися на підставі загальних положень сімейного та цивільного законодавства, зокрема ст. ст. 7, 9 СК України та ст. ст. 272, 275 ЦК України [14, с. 303].

Дискусійною є також ч. 4 ст. 93 СК України, відповідно до якої шлюбний договір не може ставити одного з подружжя в надзвичайно невідповідне матеріальне становище. На думку автора СК України З.В. Ромовської, «чи ставить шлюбний договір одного з подружжя у таке становище, належить визначити суду з урахуванням конкретної життєвої ситуації. В одному випадку 1/10 може мати мізерну грошову вартість, у другому – становитиме солідний маєток» [15, с. 227].

Проте не всі науковці вбачають необхідність у такій нормі. На думку К. Дудорової, існування в СК України такої оцінної категорії, як «надзвичайно невідповідне матеріальне становище», нівелює саму ідею договірного регулювання шлюбних відносин і створює підґрунтя для зловживань правозастосовувачів.

Науковець переконує, що законодавством передбачені відпрацьовані механізми для захисту порушених прав учасника будь-якої угоди. Відповідно до ст. 103 СК України, якщо один із подружжя вважає, що його інтереси шлюбним договором порушені, правочин може бути визнаний недійсним за рішенням суду з підстав, установлених ЦК України. Такі підстави передбачаються ст. ст. 223, 229, 230, 231 ЦК України, а також ч. 3 ст. 100 та ст. 102 СК України. Зважаючи на це, автор вважає за доцільне виключити з ч. 4 ст. 93 СК України вказівку на те, що шлюбний договір не може ставити одного з подружжя в надзвичайно невідповідне матеріальне становище [16, с. 75–76].

Деякі зауваження викликає також положення ч. 5 ст. 93 СК України, відповідно до якого за шлюбним договором не може передаватися у власність одного з подружжя нерухоме майно або інше майно, що підлягає державній реєстрації. З. Ромовська пояснювала, що передавання майна одним із подружжя іншому у власність має оформлюватися за допомогою договору дарування, а не шлюбного договору, який не повинен містити зазначені умови [17, с. 204–205]. Однак не всі науковці погоджуються з такою позицією і вказують на неправомірність такого положення. Наприклад, Ю. Червоний стверджує, що будь-яка особа може передати за договором іншій особі право власності на нерухоме майно, а позбавлення цього права обмежує конституційні права громадян і правоздатність фізичної особи [18, с. 179].

Так, справді, подружжя має право на укладення будь-яких договорів між собою, тому заборона у шлюбному договорі права власника розпоряджатися належним йому майном, що перебуває у вільному цивільному обороті й право на яке підлягає державній реєстрації, є неправомірною і такою, що обмежує конституційні права. Тому вказана норма СК України повинна бути виключена.

Ще одною дискусійною нормою є ч. 1 ст. 98 СК України, у якій передбачається право сторін у шлюбному договорі домовитися про порядок користування житлом, якщо у зв'язку з реєстрацією шлюбу один із подружжя заселяється в житлове приміщення, що належить іншій особі. Разом із тим у шлюбному договорі на випадок його розірвання подружжя може домовитися про звільнення житлового приміщення тим із подружжя, який оселився до нього, з виплатою грошової компенсації чи без неї.

З цього приводу С. Фурса слушно зазначає, що «якщо це положення внести в шлюбний договір, то неодмінно виникне питання про його конкретизацію або при реєстрації договору, або безпосередньо напередодні розірвання шлюбу, або при його застосуванні після розірвання шлюбу». У такому випадку можуть бути порушені права неповнолітніх осіб, якщо один із подружжя вимушений буде звільнити житлове приміщення разом із дитиною. Ще однією проблемою в цьому разі є питання виплати грошової компенсації, оскільки не врегульовані правові наслідки для того з подружжя, який, відповідно до умов шлюбного договору, зобов'язаний виплатити грошову компенсацію, проте в нього немає на це не-

обхідних коштів [19, с. 303–304]. Отже, законодавцю необхідно доповнити або конкретизувати наведену вище норму, урахувавши при цьому інтереси неповнолітніх дітей або непрацездатних членів сім'ї.

Також хочеться наголосити на тому, що на практиці інколи можуть виникати випадки існування різних за своїм змістом шлюбних договорів між одним і тим самим подружжям, завірених у різних нотаріусів, які укладаються з метою маніпулювання залежно від різних обставин. З метою уникнення таких випадків доцільно було б на законодавчому рівні закріпити норму, яка зобов'язувала б робити відмітки про укладення (зміну, розірвання) шлюбного договору в свідоцтві про реєстрацію шлюбу. Разом

із тим сучасними юристами пропонується створити Єдиний реєстр шлюбних договорів для їх обліку, що так само дозволить забезпечити захист прав та інтересів як самого подружжя, так і їх дітей.

Висновки. Роблячи висновок, варто зазначити, що наведені вище проблеми не є вичерпними. Потрібно пам'ятати, що інститут шлюбного договору в Україні знаходиться тільки на стадії свого становлення, тому потребує більш детального вивчення науковців з метою його вдосконалення й конкретизації та усунення наявних суперечностей між нормами цивільного й сімейного законодавства. Тільки так можна буде досягти єдності в правозастосовній практиці під час розгляду конкретних судових спорів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Селезнева Т.Ю. Брачный договор: преимущества, содержание, функции / Т.Ю. Селезнева // Бюллетень нормативно-правовой информации. – 2003. – № 11. – С. 7–11.
2. Фурса С. Шлюбний контракт в нотаріальному процесі / С. Фурса // Право України. – 2002. – № 5. – С. 55–62.
3. Семейное право Украины / под общ. ред. Ю.С. Червоного. – К. : Правова єдність, 2009. – 634 с.
4. Брагинский М.И. Договорное право: общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. – М. : Статут, 1997. – 682 с.
5. Сляднева Н.А. Брачный договор по законодательству РФ : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Гражданское право и гражданский процесс; семейное право; международное частное право» / Н.А. Сляднева. – М., 2007. – 22 с. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.dissercat.com/content/brachnyi-dogovor-po-zakonodatelstvu-rf>.
6. Сімейне право України : [підручн.] / за ред. В.С. Гопанчука. – К. : Істина, 2002. – 299 с.
7. Жилінкова І. Концепція шлюбного договору за новим Сімейним кодексом України / І. Жилінкова // Вісник Акад. правових наук України. – 2002. – № 3. – С. 122–130.
8. Ульяненко О.О. Шлюбний контракт – основа вільного вибору / О.О. Ульяненко // Підприємство, господарство та право. – 2003. – № 7. – С. 259.
9. Дорошенко Л.М. Деякі аспекти укладання шлюбного договору / Л.М. Дорошенко, А.О. Бистра // Форум права. – 2013. – № 4. – С. 93–97.
10. Жилінкова І. Особливості законодавчих конструкцій сімейно-правових договорів / І. Жилінкова // Проблеми цивільного права. – 2011. – № 1 (64). – С. 85–94.
11. Сімейне право : [підручн.] / під ред. Б.М. Гонгалю, П.В. Крашенініков, Л.Ю. Михеєва, О.А. Рузакова. – М. : Статут, 2008. – 302 с.
12. Слепакова А.В. Правоотношения собственности супругов / А.В. Слепакова. – М. : Статут, 2005. – 444 с.
13. Кивалов С.В. Семейное право Украины : [учебн.] / [С.В. Кивалов, Ю.С. Червоний, Г.С. Волосатый, О.М. Калитенко] ; под ред. Ю.С. Червоного. – К. : Правова єдність, 2009. – 640 с.
14. Калітенко О.М. Щодо необхідності розширення предмета шлюбного договору: постановка проблеми / О.М. Калітенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – № 58. – С. 301–308.
15. Ромовська З.В. Українське сімейне право : [підручн.] / З.В. Ромовська. – К. : Правова єдність, 2009. – 500 с.
16. Дудорова К.Б. Шлюбний договір: питання вдосконалення законодавства / К.Б. Дудорова // Вісник Запорізького національного університету. – 2012. – № 4. – С. 73–77.
17. Ромовська З.В. Сімейний кодекс України : [наук.-практ. коментар] / З.В. Ромовська. – К. : Видавничий Дім Ін Юре, 2006. – 568 с.
18. Червоний Ю.С. Наук.-практ. коментар / Ю.С. Червоний. – К. : Істина, 2003. – 520 с.
19. Сімейне право: Нотаріат. Адвокатура. Суд : [наук.-практ. посіб.] : у 2 кн. / [Л.Ю. Драгневич, О.С. Пульнева, Є.І. Фурса, С.Я. Фурса] ; за заг. ред. С.Я. Фурси. – К. : Вид-во С.Я. Фурси, 2005. – Кн. 1. – 2005. – 896 с.